

GÜL BERNA ÖZCAN
“Tilkiden Sinsi, Tavşandan Ürkek”

İletişim Yayınları 3599 • Araştırma-İnceleme Dizisi 612

ISBN-13: 978-975-05-3880-3

© 2025 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2025, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Osman Şişman

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Funda Dörtkaş

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44870

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/41

Bağcılar 34218 İstanbul • Tel: 212.445 32 38

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6

Bağcılar 34218 İstanbul • Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

GÜL BERNA ÖZCAN

“Tilkiden Sinsi, Tavşandan Ürkek”

Şirket, Din ve Siyaset

GÜL BERNA ÖZCAN 1962 Pertek (Tunceli-Dersim) doğumlu. İki çocuk annesi. İlk ve orta öğrenimini Elâzığ'da tamamladı, liseyi İzmir'de bitirdi. Şehir ve Bölge Planlama dalında lisans (Dokuz Eylül), yüksek lisans (ODTÜ) ve London School of Economics'de ekonomik coğrafya alanında doktora yaptı. Roma'da UNESCO'ya bağlı ICCROM (Uluslararası Kültürel Mirasın Korunması ve Restorasyonu Merkezi) bünyesinde tarihî mimariyi koruma eğitimi aldı; edindiği bilgi ve deneyimleri yaşam alanlarında kültürel mirasın korunmasına yönelik olarak uyguladı. Çalışma hayatına Ankara'da Yavuz Taşçı ve Oğuz Aldan kent planlama bürolarında başladı, TÜBİTAK'da araştırma asistanı ve ODTÜ'de öğretim görevliliği yaptı. Türkiye ve İtalya devlet eğitim bursları, Dünya Bankası, Wilson Center, İngiliz Bilimler Akademisi ve Leverhulme Trust gibi kuruluşlardan ödüller kazandı. Mısır, Kırgızistan, Rusya, Güney Kore, ABD ve Çin başta olmak üzere değişik ülkelerde seminerler ve dersler verdi. Sovyet sonrası Orta Asya'da kapitalist dönüşüm ve girişimci sınıf, küçük ve orta boy işletmeler, uluslararası göç, politik iktisat ve siyasi bağlantılı şirketleri inceleyen yayınları bulunuyor. İngilizcenin yanı sıra iyi derece İtalyanca ve orta derecede Rusça biliyor. Londra Üniversitesi Royal Holloway İşletme Fakültesi'nde öğretim üyesi ve doktora programı yöneticisi olarak çalışıyor.

*13 Mayıs 2014 tarihinde Soma maden faciasında
hayatını kaybeden 301 işçi başta olmak üzere
önlenebilir iş kazalarında hayatını kaybedenlerin anısına
rahmet ve kaliteli istihdam için
gerekli değişimin başlaması dileği ile...*

Yanan Bizdik Siz Kömür Sandınız

*Canı cehenneme rahat uyuyanın
Kapısını örtenin perdesini çekenin
Yüreği yalnız kendiyle dolu olanın
Duvarları ancak çarpınca görenin
Canı cehenneme başkasının yangınıyla
Evini ısıtıp yemeğini pişirenin.*

– ŞÜKRÜ ERBAŞ¹

1 Soma Maden Faciası Raporu, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, 29.09.2014.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
-------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİRKET, DİN VE SİYASET ÜZERİNE	15
Başlarken	15
Kayseri’de hüsrân	20
Genel kurgu ve kavramlar üzerine	23
Taklitçi, kindar ve rantçı:	
Vesayetçi girişimciliğin anatomisi	31
İçerik planı ve yöntem	41

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL PİYASADAN SİYASAL İSLÂM'A	
SANAYİ SERMAYESİ YARATMA MACERALARI	47
İşçi şirketleri ve halkçı idealler	52
Askerî dönemde banker vurgunu	58
Siyasal İslâm ve “adil düzen”	61
Kombassan ve Jet-Pa’dan Çiftlik Bank’a hissedar bataklığı	69
Hayrı unutmayan sanal dünya	78
Sonuçlar	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YEREL BURJUVAZİDE ÇÖZÜLME VE KAYYIMCILIK	85
Fordizm bizde var mıydı?	88
Burjuvazide çoklu kırılma	94
Piyasadan iktidara itaat ve servet takası	106
Sonuç	118

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASET-ŞİRKET İLİŞKİLERİ VE İKTİDAR	123
Siyaset-şirket ilişkileri ve vesayet üzerine çalışmalar	127
Vesayet: Müşteri-hami ilişkisi	133
Metodoloji üzerine	136
Vesayet ilişkilerinde evrilme: Kuruluş sahnesi	139
Varsayımlar ve yöntem	143
Siyasi bağlantılar ve firma performansına ilişkin bulgular	149
Sonuçlar	155

BEŞİNCİ BÖLÜM

ENERJİ SEKTÖRÜNDE SİYASİ ÖZELLEŞTİRMELER	163
Analitik çerçeve	169
İslâmcı neoliberalleşmenin ekonomi politiği	176
Gaz ve elektrik hizmetleri özelleştirmeleri	181
Özelleştirmelerde siyasi bağ etkisi	186
Bulgular	187
Gaz dağıtımı	193
Elektrik dağıtımı	199
Sonuç	200

ALTINCI BÖLÜM

TEMKİNLİ ŞEHİR: GAZİANTEP'TE ŞİRKET-SİYASET İLİŞKİLERİ	207
Öncü değil temkinli şehir	211
Siyasi bağlar	213
Tipolojik analiz	218
Çıkarımlar	223
Bitirirken: Müstesna değil “müsait”	227

YEDİNCİ BÖLÜM

İKTİDARA YAKIN, ÜRKEK VE KIRILGAN	233
Kuramsal arka plan	235
Kavramsal çerçeve: Siyasiler ve firmaların kaynak bağımlılığı	241
Deneysel bağlam: Düşen ve çıkan iktidar	254
Veriler, ölçümler ve yöntemler	263
Sonuçlar ve bulgular	270
Sonuç: İktidara yakın ve kırılğan	294
EK I. Bağlantı Analizi	307

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BİTİRİRKEN: KAMUSUZ DEVLET, RASTGELE PİYASA VE KURUMLAR	309
Kamusuz devlet	312
Rastgele piyasa ve kayyım	318
“Bütün mümkünlerin kısıyında”	325
Mümkünleri düşünmek ve gerçek kılmak için ilk akla gelenler	326

ÖNSÖZ

Anadolu’da kapitalistleşme ve sanayileşme süreci ile sertleşen siyaset benim taşrada geçen çocukluk ve ilk gençlik yıllarımdan başlayarak tanıklık ettiğim bir ilgi alanı olarak araştırmacı kimliğimi şekillendirdi. Kitapta ele aldığım konular şirket, siyaset ve din/ya da ideoloji üçgeni üzerine yaptığım çalışmalara dayanıyor.

Emekleme dönemimde 1980’lerin ortasında Ankara’da, OD-TÜ’de endüstrinin yer seçimi üzerine yüksek lisans tezimi yaparken sanayi sitelerinde, ticaret ve toptancı hallerinde kapı kapı dolaşmaya İskitler’deki tornacı, demirci, küçük imalatçı atölyeleri ile başladım. Çoğu çiraklıktan yetişme esnaf ve küçük imalatçılar o zamanlar iç bölgelerdeki sanayi sitelerinde faaliyet gösterirlerdi. Bu dağınık ve genellikle yazın tozlu, kışın bol çamurlu sanayi muhitleri tanımadığım, otobüslerde giderken dışarıdan seyrettiğim, derslerdeki “dışa bağımlı sanayileşme” üzerine teorik tartışmalar ölçüsünde haberdar olduğum başka bir dünyaydı. Zor olana alışmışlığın verdiği bir merak ile taşra kentlerinin sanayi, inşaat ve ticaret semtlerinde epeyce vakit geçirdim. 1990’ların başında küçük işletmeler üzerine yaptığım doktora tezim için Gaziantep, Denizli ve Kayseri’de aylarca kaldım ve iki yüzün üzerinde birebir anket yaparak

sanayileşme ve neoliberalleşmenin ilk sancılarının yereldeki yansımalarını gözlemledim. Bu şehirlere sonraki yıllarda da değişik konuları araştırmak için defalarca geri gittim.

Ev ve işyerinin birbirinden cinsiyetlere özgü mekânlar olarak ayrıldığı en keskin yerler 1980 ve 1990’larda küçük sanayi siteleri ve toptancı halleriydi. Zamanla bu ayrım hattında bir yumuşama yaşansa da temel unsurlarda bir çözülme olmadı. Bu coğrafyalar eskiden kadının olsa olsa resim ve posterlerle işyerini süslediği yerlerdi. En iyisinden bayi ya da satıcı olabileceğimi düşünen çıraklar varlığıma şaşırır, “Abla ne pazarlıyorsun?” gibi sözlerle sataşırlardı. Doğrusu özenilecek çalışma mahalleri de değildi. Birilerinin emri ve isteği ile buralara gittiğimi düşünen girişimciler hemen her yerde benzer sorular sordular; “Kimin için bu bilgileri topluyorsunuz?”, “Peki bu çalışma ne işe yarayacak?” Araştırmaya duyulan bu güvensizlik ve yabancılık hep karşıma çıktı. “Bu kadar çok insanla neden yorulup konuşuyorsunuz soruları bana sorun, ben hepsini cevaplarım, bilmediklerime de cevap vereni buluruz” gibi tavsiyeleri çok duydum. Aydın girişimcilerin, yerel ticaret ve sanayi odalarının iyi yöneticilerinin desteği ise şevkimi artırdı. Zamanla Orta Asya ve Rusya’da ekonomik coğrafya ve girişimcilik alanında yaptığım çalışmalar gençlik yıllarımda duyduğum heyecanlı sloganlara hapsolmuş özelemlerin ötesinde tek parti diktatoryası ve ertesindeki gerçekleri de görmeme yaradı.

İkinci ilgi alanım çocukluktan beri evimizde duymaya başladığım siyasi parti ve lider sohbetleri oldu. Dindar olmak ya da olmamak ise geniş ailemizde kesin bir sosyal hat çizdi, siyasetin de etkisi ile akrabaları birbirine yabancılaştırdı, hatta düşmanlaştırdı. Seçimler, parti içi entrikalar, hizipler, CHP’de aktif babamı; sendikacılık meseleleri ve grevler de TÖB-DER üyesi annemi meşgul ediyordu. Misafirlerle uzun ve bazen de sert sohbetler, ideolojik kapışmalar olurdu. 1970’lerin ortalarından başlayarak ortaokullara siyaset girmiş, zaman zaman karşıt gruplu oğlanlar Elâzığ sokaklarında kavgaya tutuşur olmuştu. Aktif siyasette hiçbir şekilde yer almamakla beraber

siyasetin yapıcı olduğu kadar da yıkıcı gücüne erken yaşlarda böyle tanıklık ettim. Kuşacağımın devrimci gençlerinden olup ön saflara katılmadım, yalnız ve sönük bir üniversite hayatım oldu. Ama anne ve babamın sol görüşlü olmalarından dolayı ailece çektiğimiz sıkıntılar uzun yıllar üzerimizde bir gölge gibi dolaştı. Elâzığ'dan İzmir'e göç etmek ailemizi dağıttı. 12 Eylül'ün ertesinde katıldığı bir grev nedeniyle annem işinden oldu, sonra İzmir'e uzak bir köye sürüldü. Türkiye'de binlerce kişinin bildiğı yaşadığı hikâyeler bunlar... Hayatta her şeyin aslında politik olduğunu, siyasetin yaşamımızın her alanına yön verdiğini böyle zor bir yoldan öğrendim.

Kitaptaki bölümlerden anlaşılacağı gibi saha çalışması ve ampirik gözlemlerle insan öznesi ile çalışan bir araştırmacı olarak önem veriyorum, bununla beraber kurumsal yapılar, şirketler ve aktörler arasındaki etkileşimi anlamak için değişik veri toplama, değerlendirme ve soyut analiz yöntemleri kullanıyorum. Buradaki çalışmalar niceliksel ve niteliksel yöntemlerle disiplinlerarası karakterde, çoğunlukla siyaseti ekonomik coğrafya ile birlikte ele alıyorum. Sosyoloji, iktisat tarihi, ekonomi ve işletme gibi alanlarla iletişimde ve disiplinlerarası çalışmayı ufuk açıcı buluyorum. Genel okuyucunun buradaki yakın tarih şirket-siyaset-din ilişkilerine ait analizlere ilgi duyacağını düşünüyorum. Bunun yanı sıra politik iktisat, işletme, ekonomik coğrafya ve ötesinde çalışanların ve üniversite öğrencilerinin burada kendilerine fikir ve ilham verecek, eleştirip daha iyisi nasıl olura kafa yoracak teoriler, yöntemler ve alan çalışmaları bulacaklarını ümit ediyorum.

İki değerli insanın bu kitaba ilişkin yorumlarını almak isterdim. Merhum Mesut Ölçal (Gaziantep Ticaret Odası Genel Sekreteri, 1956-2009) ve Murat Yerlikhan (Kayseri Ticaret Odası Genel Sekreteri, 1953-2022). Antep'in aydınlık yüzü Mesut Bey'i 1990'da Gaziantep'e ilk gittiğimde tanıdım. Az kalsın üzerime kapanan kapılardan yorulup geri dönecekken beni aile ve iş sohbetlerine katan ve saha çalışmalarına yol açan kişi oldu. Murat Bey, eski Milli Görüş ve Milli Türk Talebe Birliği'nden gelen her şeyi öğrenmeye talip, çok iyi bir in-

sandı. İkisinin de bir diğer ortak yanı kendi kız çocuklarının gelişimine ve eğitime verdikleri değerin yaşadıkları şehirlerdeki ortalamanın çok üstünde olmasıydı.

Küresel oligarşik yapılanma, dijital devrim ve iklim krizi gibi sistemik buhranların içinden geçiyoruz. Türkiye neoliberalizmin ucunda olduğu “kamu”suzlaşmış bir devlet ve rastgele piyasa ile tıkanmış durumda. Ama çaresizlikle yaklaşmak yerine, Turgut Uyar’ın dizesindeki gibi “bütün mümkünlerin kıyısında” umuduyla buradaki bulguların yeni bir menzile gidişteki yolculuğa katkı koymasını dilerim.

Son olarak kitabı yazmak için beni teşvik eden hocam İlhan Tekeli, kaplumbağadan beter yavaşlığımdan bıkmadan süreci takip eden ve katkılarını esirgemeyen editörüm Tanıl Bora’ya içten teşekkürler. Erhan Keleşoğlu olmadan bu işin altından kalkamazdım, çeviriler ve metinlerin düzenlemesinde verdiği büyük destek ve emek için ona minnettarım. Kitapta ele aldığım araştırmalarda çalışma arkadaşlarım ve eski dostlarım Murat Çokgezen, Umut Gündüz, Lisa Ahsen Sezer’e teşekkür ederken ilgili yayınların burada yeniden yorumlanması ve fikir sorumluluğunun bana ait olduğunu belirtiyim. Desteği için hayat arkadaşım eşime, mutluluk kaynağım kızım ve oğluma ve hep arkamda olan anne-baba ve kız kardeşime minnettarım.

11 Temmuz 2025